ا

کلامِ صادِق

من تصنیف
شاہ صادق قلندر

پیش کردہ
پی، این، پشپ

محکمۂ تحقیق و اشاعت
حکومت جموں و کشمیر
سرینگر

نشر کردہ:
محکمۂ تحقیق و اشاعت، حکومت جموں وکشمیر، سرینگر

طبع اول: ۱۹۶۰ء
بہا: ۸۰ نئے پیسے

مطبوعہ:
کرانتی پریس، جموں

فہرست

کلامِ صادق

ترجیع بند اول

از زہد ریا کنوں گذشتم
تا رفتہ بپائے خُم بیفتم

چشمے کہ خیالِ تست در وے — کونین ندید غیرِ لاشئ
صد کشتہ بچشم تو بخیزد — لبہات زند چو بانگِ لاحی
آوازِ جرس بسے شنیدند — نے بردہ کسے بمنزلت پے
تنگیِ جہاں چو دل بگیرد — مستیِ مدام خواہم از وے
حقا نہ کسے طلب ندارم — جز رطلِ گران و جامِ پُرمے

از زہد ریا کنوں گذشتم
تا رفتہ بپائے خُم بیفتم

ایامِ فراقِ تو بدیدم — شبہائے وصالِ تو شنیدم
سرہا چو قدم نمودہ گشتم — تا آنکہ بہ کوئے تو رسیدم
تا سعئے ترا نگاہ کردم — احوالِ عجیب شد بدیدم
از دستِ رقیب دیو سیرت — کفہائے دو دستِ خود گزیدم
خورشید و مہ زمانہ دادم — مہر رخ تو کہ من خریدم
از مکرِ زمانہ یا از رستم — در عشقِ تو تا جگر دریدم
یکچند بعہد ہم بسر شد — در فمے سر و برگِ خود ندیدم

از زہد ریا کنوں گذشتم
تا رفتہ بپائے خُم بیفتم

ای سرو روان چرا ننالم | قد الف بگشته دالم
هرچند نیاز و عجز دیدی | رحمی ز تو خود ندیده حالم
هرگاه بخود نگاه کردم | بیرون تو نبودی از خیالم
یکچند بصومعه نشستم | زانها نگشوده پر و بالم
تقویٰ و دیانتی که کردم | بوئی چه نیامد از وصالم

از زهد ریا کنون گذشتم
تا رفته بپای خم بیفتم

دیدار ترا بها گران است | در تن رمقی ز نیم جانست
چون گل بچمن ندید بلبل | نالانست ز شوق و در فغانست
نقطهٔ دهنت عجیب سریست | اسرار خدا لبی نهانست
گلشن ز فراق تست گلخن | دوزخ بوصال تو جنانست
هرچند بما وفا نکردی | در عشق تو عزم من بر آنست
گرچه که ز زهد پیر گشتم | لیکن بشوق دل جوانست
خونهای جگر لبی بخوردم | کارم چه هنوز درمیانست

از زهد ریا کنون گذشتم
تا رفته بپای خم بیفتم

تا حلقهٔ زلف تو بریدم | زنار خودی ز خود بریدم
گویا بدم بشوق کفری | آخر که بکوی تو رسیدم
بس خار بخوردم از رقیبان | از باغ تو خود گلی نچیدم
ترسم که گهی ز راز نهان | آگر شود و گفته پدیدم
رفته ز دلم هزار خلوت | یکبار که جرعهات چشیدم

از زهد ریا کنون گذشتم
تا رفته بپای خم بیفتم

خوردیم قدح ز میفروشے — عیار وشے تمام ہوشے
یکجرعہ بریخت بکام وزانگہ — چو شیست مرا چگونہ ہوشے
تنہا نہ منم اسیر زلفش — دارند جہانیان خرد وشے
در ہر دو جہاں نظیر یارم — نشنیدہ ندیدہ چشم و گوشے
خاک رہ او چرا نگردم — بے محنت نیشش عادہ نوشے
از جرم و خطا چہ پاک دارم — غفار ذنوب و عیب پوشے
صادق بطلب ز فیض جودش — مستی مدام و جام و نوشے
آگاہ شدم ز نفس و مکرش — دیدیم چو مکر خرقہ پوشے

از زہد ریا کنوں گذشتم
تا رفتہ بپائے خم بیفتم

چوں تو بزمانہ یار دارم — در عین خزاں بہار دارم
خود کار مرا بخود گرفتی — من با دگرے چہ کار دارم
زانگہ کہ شدم گدائے کویت — از شاہ و وزیر عار دارم
تا وصل نمیشود میسّر — دیدہ بخیال چار دارم
چوں زلف سیاہ دام داری — مرغ دل خود شکار دارم
از کثرت آہ آہ گشتم — ہر شب بفلک مطار دارم
بیکس نیم و غریب ہستم — درد و غم تو دو یار دارم
دارو چہ کنم شکست درماں — دردے کہ ندیم و یار دارم
تا چند بگویم از فراقت — سوراخ جگر چو غار دارم
یکچند بدم برزق و طاعات — حالا خود ازاں غبار دارم

از زہد ریا کنوں گذشتم
تا رفتہ بپائے خم بیفتم

جانا شود دم گره کشائی ‏ دیدارِ خود ار بمن نمائی
صد جان بکنم نثار و افشان ‏ روزے که مرا زِ من ربائی
عمریست بتو که آشنایم ‏ بیگانه چنین ز من چرائی
در خانهٔ تنگ خود ز مستی ‏ از در تو اگر گھے درآئی
از پائے بکوبم آسمان را ‏ بر بامِ من ار یکے برآئی
گرچه که گدائے کوچه گردم ‏ چشمم نبود به پادشاهی
در کوی تو شاهی و وزیری ‏ هیچم نبود به از گدائی
در هجر ضعیف و پیر گشتم ‏ تا کے تو مرا بیازمائی
از حد بگذشت گریه هایم ‏ تا چند بنالم از جدائی
سعی و عملم بکار نامد ‏ از لطف کنون مگر خود آئی
سالوس و دغل با که بودم ‏ قلبم چو نیافته زور وائی

از زهد ریا کنون گذشتم
تا رفته بپائے خم بیفتم

نیستیم اگر بجست و جوییت ‏ اُفتیم اگر بپائے کوییت
مردم که بماهِ نو ببینند ‏ بینیم اگر بماه روییت
آن زلفِ کمند تو دلم را ‏ آورد کشان کشان بسوییت
حاجت نبود به تیر و شمشیر ‏ صد فوج سر افگند ز بویت
گر هر دو جهان به رشوه بدهند ‏ گردن ندهیم رنگه بمویت
گفتی تو که جمله داری امّا ‏ از زهد ریا نرفته بویت
گرچه که بصومعه نشستی ‏ یکخنده بده تو شست و شوییت

از زهد ریا کنون گذشتم
تا رفته بپائے خم بیفتم

تا چند مرا تو دیده داری — صد دشمنیٔ من سعه داری
سوگند نکنی گہے نگاہے — در حق کسان دفور داری
ریشمن کہ شود ز تو شب تار — گویا کہ چنیں تو نیز داری
من گشتہ و زار وصل خواہاں — از من تو چرا نفور داری
در مہر تو خود کمال دارم — از عشق من از قصور داری
ایام بہ غنیمتم لبے شد — باشد کہ بشے حضور داری
با ایں ہمہ چند نالہ کردم — گفتی بہ عمل غرور داری

از زہد ریا کنوں گذشتم
تا رفتہ بپائے خم بیفتم

ایام شباب بہ عہد شیب است — گر بادہ خورم کنوں چہ عیب است
جاں دادم و دین و دل ربودی — در عشق منت دگر چہ ریب است
راز دل من بسے ہویدا است — شاید کہ حدوث علم غیب است
خواہم کہ ز زہد سر برآرم — سر را کہ نگہ کنم بجیب است
انجام عمل کہ گشت آگاہ — اسرار لیے نہان و غیب است

از زہد ریا کنوں گذشتم
تا رفتہ بپائے خم بیفتم

آواز برآمد از وجودم — پندار یدم دگر نبودم
شوخان جہاں لبے ببدیدم — یک غمزۂ خوبرخ تو ربودم
اورا دو دعائے صبح گاہی — از بہر دلت نکردہ بودم
نفعے بنکردہ ہیچ سر را — ہرچند بسجدہ گاہ سودم
توبہ نکنم دگر ز مے ہیچ — صد بار بجز خویش آزمودم

از زہد ریا کنوں گذشتم
تا رفتہ بپائے خم بیفتم

از غم که طلب کنی رهائی — در بحر وجود تو آشنائی
از جوشش همت زند تریا تر — آتش بجگر ازین جدائی
روشن شود از رخ تو عالم — ماها چه شود اگر برآئی
سعیے بکن و ز خود برون آئے — تا چند زنی تو منی و مائی
چون لطف بکرد گفت صادق — من زان توام تو خود ز مائی
کارے که کنی برائے ما کن — با غیر منت چرا نمائی

از زهد ریا کنون گذشتیم
تا رفته بپائے خم نشستیم

جانا بخورم بذات سوگند — کایں زلف دراز تست دلبند
عمریست بہجر مبتلایم — این جور و جفا بگو که تا چند
چون تو بجهان کسے ندیدم — گشتیم بہ ملک ملک هر چند
دل گشت ز قید عالم آزاد — زانگه که شدم بہ عشق پابند
جان را نبود قرار و آرام — رحمے بکن و جنیش مپسند
یکجرعۂ مے ز جام زرین — خوردیم و شدیم مست و خورسند

از زهد ریا کنون گذشتیم
تا رفته بپائے خم نشستیم

جان رفت پے تو و جنان هم — تا گم شده بے نشان هم
فکر دو جهان که نیست ما را — از عهد گذشتیم و زمان هم
کس نیک بگوید و کسے بد — فی الذات چنین نیم چنان هم
چون کوی توام شده است ماوی — فردوس برین چه و جنان هم
باہیچ نمیشود دل آرام — گلزار بدیدم و خزان هم

از زهد ریا کنون گذشتیم
تا رفته بپائے خم نشستیم

یا آنکه ز من میوش بدیت | یا جان بستان درون کوبت
از بهر نظارگان بیدل | بشکر چه کمی بس است جوبت
تا در بدنم رمق ز جان است | پهلو انگشم بسمت دجوبت
بر تربت اگر گذر کنی جان | خیزیم چو خفتگان ز بویت
هرگز نکند بماه میلے | چشمے کہ نظر کند بسویت
خورشید ز نور تست روشن | شبها کہ سیه شدست ز مویت
عمرے کہ بخانقاه بسر شد | در کوے چو ندیده دیده رویت

از زهد ریا کنون گذشتم
تا رفته بپاے خم بیفتم

ایدوست بیا کہ ناتوانم | چون پیش بدم نه آنچنانم
از حال دلم ترا خبر نیست | کے بود ترا چنین گمانم
سوئے تو اگر بہ بینم ایدوست | کوے تو بود بہ از جنانم
گر هجر تو رسید با تو هم | با یاد وصال شادمانم
گر عهد کہ تو عهد خود شکستی | بر آنچه بدم کنون برانم
گوئی کہ دگر شدی تو صادق | دیگر تو شدی و من همانم
یک لحظه نیم برون ز امرت | کارے کہ تو گفتهٔ درانم
هرگه کہ نشنی تو خیمه در دل | کو نام من و کجا نشانم
گفتی چو مرا بجوش جلبے | تا چند چنینم و چنانم

از زهد ریا کنون گذشتم
تا رفته بپاے خم بیفتم

رازے بنجودم نمائی اید دوست   کز ہجر لبسے دتیدہ چوں موست
در ضعف قوی و ناتوانی   گیری اگرم تو دست نیکوست
دانم کہ دہی مراد آخر   دل را کہ زہر جہت تو در دست
پیچاں است زرشک ناف آہو   کایں زلف دراز تو چہ خوشبوست
گہ گاہ بہ مے گرفتے رام   زیں پس دل من بجام یکروست

از زہد ریا کنوں گذشتم
تا رفتہ بپائے خم بیفتم

حقت کہ ہزار خیل دارد   ہر کس کہ بہ یک میل دارد
وارد بسے گل ہزار بلبل   تا گل یکدام میل دارد
آنکس کہ ندید روئیت امروز   فردا دو ہزار ویل دارد
خورشید رخت کہ گشتہ پیدا   ماہیت تہار لیل دارد
آں را کہ نظر فتد بجاہت   کے چشم سوئے سہیل دارد
محتاج سقائی و شہ کو   کو آنکہ گہر تبدیل دارد
ہر کس کہ بدید اشک من گفت   دو چشم مگر دو سیل دارد
گویند نظارگاں کہ حسنش   عشق دو جہاں طفیل دارد
یک چند دلم بآب پرداخت   زیں دل آشناب سیل دارد

از زہد ریا کنوں گذشتم
تا رفتہ بپائے خم بیفتم

اکنوں دل من چو جام خواہد　　کے ننگ و نشان و نام خواہد
دستار و کلاہ رہن کردہ　　از بہر شراب و وام خواہد
از اہل جہاں چناں ست وحشی　　نے خاصِ زماں نہ عام خواہد
گشت [است] زبیت و خانہ معمور　　نے صحن سرائے و بام خواہد
آں دل کہ ز سوزِ عشق بریاں ست　　نے پختہ ز کس نہ خام خواہد
دین و دل و جاں چو عرض کردم　　تا یار ازاں کدام خواہد
گفتا چو بدید حال صادق　　منت اُشتر نہ مام خواہد
با جام دو دو جام نیست قانع　　مے ہائے سحور و شام خواہد

از زہد و ریا کنوں گذشتم
تا رفتہ بپائے خم بیفتم

ایام بہار و بادہ و جام　　مے خورد و کنوں کہ دید انجام
نومید مشو ز صبح مقصود　　تا وقت سحر چہ زاید ایں شام
جان و دو جہاں چو عرض کردند　　نفگند نظر بہ پختہ و خام
بے رُوت دلم چو بید لرزاں ست　　آیا بود آنکہ گیرد آرام
ایمن کہ بود ز مکر دوراں　　دانش کہ خورد کہ نیست در دام
گفتا کہ ایں تو زود بگذار　　تدبیر امور و ہم سر انجام
از دست مدہ تو ساغر اصلا　　در صحن و سرائے و صفہ و بام

از زہد و ریا کنوں گذشتم
تا رفتہ بپائے خم بیفتم

ترجیع بند ثانی

از مادر طبع خویش زادم
بر کون و مکان قدم نهادم

با یار دلم وصال دارد — از هر دو جهان ملال دارد
دل رفت و گذشت وصف تن را — نے فکر مآل و حال دارد
افلاک و زمین آنچه در وے — خوابے است خود خیال دارد
تمثیل جهول حامل بار — یک ذره بسر خیال دارد
اندیشه کس بدرک کنهش — فکریست که در محال دارد
عاشق که کنی تو قصد خونش — خون ریزی تو حلال دارد
هر کس که بدید روئے خوبت — کے فکر عروس و زال دارد

از مادر طبع خویش زادم
بر کون و مکان قدم نهادم

دانم که شوم ز ضعف مرحوم — گشتم چو ز جهل خویش مظلوم
چون حال درون خود بجستم — دیدم که بکست نفس مذموم
با فکر تامل و تدبر — آفات خودی چو گشت معلوم
یکحرف الف ز قامت تو — بر لوح دلست همیشه مرقوم
امروز که زار و ناتوانم — فردا نشوم ز ضعف مرحوم
حالات بسے ز خود بدیدم — پروا نه گهے بدم گهے موم
از فضل و عنایت الهی — رستم ز رجوع و عود مشئوم
شرط همه ره روان عالم — از خود اشد نیست هیچ و معدوم
نقش دو جهان چو نیک دیدم — دیدم که بدم به بند موهوم

از مادر طبع خویش زادم
بر کون و مکان قدم نهادم

کس نیست بیوم غذچو ماہر — امروز چہ صاف و پاک و طاہر
دانی کہ بباطنم چہ سوز است — حال دل من شود چو ظاہر
اے دل اگرت ہوائے جانست — آگاہ ہمیشہ باش و حاضر
چشم دل عاشقان صادق — کے بود و بود بہ عین ناظر
صد چہ کہ ہزار بار دیدم — کز خویش گذشتن است آخر
گفتی کہ ز طبع خود برون آئے — تا چند بہ بندِ شعر و شاعر

از مادر طبع خویش زادم
بر کون و مکان قدم نہادم

تا چند فراقِ من بخواہی — در دیدہ سپید شد سیاہی
ہر سر کہ فتد بر آستانت — کے میل کند بتاج شاہی
پیوستہ بہ صادق است احسان — با فضل و عنایت الٰہی
ہموارہ بود کسے کہ شناخت — منقادِ او امر و نواہی
آن را کہ کشید سر ز فرمانت — در بحر جہاز شد تباہی
میباش تہ بندِ طبع آزاد — میخواہ دگر تو ہر چہ خواہی
گفتی کہ چو از ہوا گذشتی — محکوم تو گشت مرغ و ماہی

از مادر طبع خویش زادم
بر کون و مکان قدم نہادم

پیداست ز تو ازیں جدائی — بے رحم دلی و بے وفائی
سوزد جگرم [ز درد] هجرت — [اے] کاش نبودے آشنائی
ره دور و دراز پائے لنگست — از لطف مگر تو خود بیائی
عمریست که اشتیاق دارم — رو پوش ز من بگو چرائی
دانی که دلم ز رشک سوزد — با غیر رخت چرا نمائی
باشد که ز دست نفس و مکرش — یک لحظه بمن شود رهائی
از هیچ کسے بکار ناید — کارے که بکرد و بد هوائی
آفات جهاں بلائے عالم — می خیزد ازیں منی و مائی
گفتا چو ز نفس خود گذشتی — آزاد بزی که بند مائی

از مادر طبع خویش زادم
بر کون و مکان قدم نهادم

نے قال خوش آیدم نه حالے — کز هر دو برآیدم ملالے
سالے که گذشت با تو روزیست — بے روئے تو روز گشت سالے
گر دیده نگه کند بسوئے — جز روت نباشدش خیالے
کس را که نمود قوس ابروت — گوید که بدیده ام هلالے
از بهر دو دام زلف دانه — افتاد برخ عجیب خالے
هر کس که بدید سرو قدرت — دیدست ز باغ جاں نهالے
کس خواست همیں جهاں کسے آں — دارند چو هر یکے مآلے
ایام شهور و چند سالے — گشتیم ز حال تا بحالے
اکنوں دل [من] رسید جائے — کانجا نه حروف قیل و قالے

از مادر طبع خویش زادم
بر کون و مکان قدم نهادم

مثلث

جیب و جگر دریده شد دست نسوده دامنت
دامن دل بریده شد نیست خیال یا منت
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

مهر و وفا ندیده ام جور و جفات دیده ام
محنت و غم کشیده ام درد و الم چشیده ام
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

رشتهٔ من بریدهٔ یار دگر گزیدهٔ
بندهٔ نو خریدهٔ عیب مرا چه دیدهٔ
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

مه رخ خود نمودهٔ صبر و دلم ربودهٔ
حرف کسے شنودهٔ باب ستم کشودهٔ
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

دست تو نمیرسد موئے شد ست این جسد
در طلبت ز محنت و کد طعنه زنند نیک و بد
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

صبر و قرار بردهٔ جان و دلم فسردهٔ
خون جگر بخوردهٔ تن ببلا سپردهٔ
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

شب همه شب نخفته ام روز نه راز گفته ام
از همه آتش نهفته ام دُرّ عجیب سفته ام
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

من ز دست تو صنم دست بدست میزنم
موئے ز سر همیکنم باره نهی بگردنم
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

خون جگر بجوش شد عقل و دلم ز هوش شد
ناطقه ام خموش شد سامعه ام ز گوش شد
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

یا همه راز گفته این همه خون نهفته ! !
یا دگران شگفته هیچ بمن نگفته ! !
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

دم نزدیم یکنفس خام بماند [همه هوس!
هیچ نماند دست رس] کاه شدیم همچو خس]
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

ز اوّل شب تا بروز [چیست بدل غیر سوز]
میکشیم روز روز نیست قرارت هنوز
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

من بکجا وطن کجا روح کجا و تن کجا
سبزه کجا چمن کجا گل بکجا دمن کجا
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

لحظه بلحظه دمبدم آتش دل فروزم
وز غم خویش سوزیم انیست نصیب روز نم
دامن تست و دست من دست منست و دامنت

غزلیات

نمی پرسی نمی پرسی نمی پرسی ز حال من — عجب کبرے عجب کبرے عجب کبرے کہ داری
ربودی دل ربودی دل ربودی دل و دیگر خواہی — خیال آن خیال آن خیال آن مگر داری
دلا اکنون دلا اکنون دلا اکنون بیا پیش تو — رہ و رسمے رہ و رسمے رہ و رسمے دگر داری
جگر سوزد جگر سوزد جگر سوزد ز ہجر تو — چہ از حالم چہ از حالم چہ از حالم خبر داری
دمے خواہی دمے خواہی دمے خواہی گدایانہ — نگاہے نہ نگاہے نہ نگاہے نہ تبرز داری
مگر امشب مگر امشب مگر امشب بخوابیدی — ز بیداری ز بیداری ز بیداری اثر داری
نیارائے نیارائے نیارائے در و رفتن — نہ دربانے نہ دربانے نہ دربانے بدر داری
ترا زیبد ترا زیبد ترا زیبد کلاہ کج — قبائے خوش قبائے خوش قبائے خوش ببر داری *
نمک دارد نمک دارد نمک دارد کلام تو — لب از قند و لب از قند و لب از قند شکر داری
صبا را گو صبا را گو صبا را گو تو اے صادق
بکوے او بکوے او بکوے او گذر داری

○

الحمد للہ الحمد للہ — گر مے نگفتیم استغفر اللہ
پیوستہ داریم خوں بار دیدہ — رو سرخ گشتیم در پیش دل خواہ
تاریکہ ما را ست در سینہ پنہاں — عالم بسوزیم از سوز یک آہ
چوں شمع داریم سر زیر تیغت — مے بر کہ کردیم روشن ترا ز ماہ
ہرگز نپوید جز راہ رندی
صادق کہ دل داشت دانا و آگاہ

○

---

* [دہاں مخفی دہاں مخفی دہاں مخفی ترا ز نقطہ — تنک موئے تنک موئے تنک موئے کمر داری]
(مطابق نسخۂ خطی دیوان صادق کہ نزد جناب قیصر قلندر میباشد)

روبرویم بود ماہ دل فروز — اے عجب امروز روزاں روز بود
آفتابے بود چشم سینہ سوز — اے عجب امروز روز اں روز روز
نیمشب باشد ز رویش نیم روز — اے عجب امروز روزاں روز نیمروز
داغ داغست لالہ از مہرش ہنوز — اے عجب امروز روز اں روز روز
گفت صادق عاشقی سازست و سوز — اے عجب امروز روزاں روز روز

○

باز آمد یار ما در کوے ما — باز آمد جان ماہم سوے ما
دست و پایم سست بود از رفتنش — باز آمد قوت بازوے ما
انتظار وقت ساعت بود و بس — باز آمد دلبر دلجوے ما
مطرباں ہم گرم و ساقی گرم تر — باز آمد شاہد مہ روے ما
ہم بہاراں بود وقت سیر باغ — باز آمد گلرخ خوشخوے ما
چوں بجامم ریخت از ساغر شراب — باز آمد مستی و ہوہوے ما
عمر تازہ یافتی تو صادقا
چوں بیامد خضر آب جوے ما

○

بر تاب از نگاہ سفید و سیاہ و سرخ — خواہم کنم نثار سفید و سیاہ و سرخ
اے بابت از نگار سفید و سیاہ و سرخ — بر روے کنم نثار سفید و سیاہ و سرخ
از بہر نقش و رنگ نگویت نمیروم — کایں چشم کم نسبت سفید و سیاہ و سرخ
بھات لعل دیدم و روئے تو آفتاب — در زلف شد پدید سفید و سیاہ و سرخ
مشتے سیاہ داشت بدنداں و پان چو خورد — اینک بخندہ گفت سفید و سیاہ و سرخ
ناگاہ چشم من چو فتادہ بسوے شرق — دیدم بوقت صبح سفید و سیاہ و سرخ
آیات سرخ و خط سیاہ در قسم سفید — قرباں آں کتاب سفید و سیاہ و سرخ
صادق ز بہر قافیہ دل تنگیست حیرتست
ایں ہم ندید تو سفید و سیاہ و سرخ

مثنوی

عشقہائے کز [پئے] دنیا بود　　اہل آں خود آخرا رسوا بود
عشقہائے کز برائے زر بود　　نیست عشق آں بلکہ دردِ سر بود
عشقہائے کز برائے مال ہست　　شرم بادا ور عشق دنیا پرست
عشقہائے کز برائے زینت است　　نیست عشق آں اہل آں ظلمت پرست
عشقہائے کز لباسِ خوش بود　　نیست عشق آں آخرش ناخوش بود
عشقہائے کز برائے خانہ است　　نیست عشق آں ننگ و عار خانہ است
عشقہائے کز برائے خوردنست　　نیست عشق آں بلکہ خود افسردست
عشقہائے کز پئے صورت بود　　اہل آں خود مرد بد سیرت بود
عشقہائے کز پئے بوئے بود　　چوں میان شیر خوش موئے بود
عشقہائے کز پئے اغراض ہست　　نیست عشق از یار خود اغراض ہست
عشقہائے عاشقانِ پاک جاں　　پاک دان و برتر از افلاک داں
عشقہائے عاشقانِ [باہوس]　　مشک و عنبر داں نہ چوں سرگین [نجس]
عشقہائے عاشقانِ تن گداز　　پشہ را میکند چوں شاہباز
عشقہائے عاشقانِ جان جہاں　　برتر آمد از مکان و لامکاں
عشقہائے عاشقانِ صاف دل　　برتر آمد از ہوائے آب و گل
عشقہائے عاشقانِ دل کباب　　می نخواہد چنگ و عود و طبل و رباب
عشقہائے عاشقانِ سینہ چاک　　پاک باشد از صفات عیب ناک
عشقہائے عاشقانِ بے نیاز　　فارغست از حرص و کبر و کین و آز
عشقہائے عاشقانِ پُرخروش　　سینہ ہا شان میزند چوں دیگ جوش
عشقہائے عاشقانِ سینہ سوز　　نیم شب را میکند چوں نیم روز
عشقہائے عاشقانِ سینہ ریش　　ترک خواہد ز آشنا و قوم خویش

عشقهائے عاشقان دردمند — ہر مرض را داروئے دان سودمند
عشقهائے عاشقان دیدہ تر — کوہ ہا را میکند زیر و زبر
عشقهائے عاشقان اشک ریز — آبروئے ہست روز رستخیز
عشقهائے عاشقان بے خبر — مستی است و بیخودی تا پاؤ سر
عشقهائے عاشقان روے زرد — سرد سازد آنہ جہان گرم و سرد
عشقهائے عاشقان سرخ روے — سیر دارد ز بیخہاں رنگ و بوے
عشقهائے عاشقان روئے دوست — جائے خواہد در میان کوئے دوست
عشقهائے عاشقان پر ز درد — می بر آرد از درون بحر گرد
عشقهائے عاشقان جاں سپار — پادشہ را میکند چوں خاکسار
عشقهائے عاشقان پر ز دوست — مغز باشد مغز نے چوں قشر و پوست
عشقهائے عاشقان صابریں — بہ نیابد بار ایں چرخ و زمیں
عشقهائے عاشقان صادقیں — پاک باشد پاک روح الامیں
عشقهائے عاشقان بالیقیں — قائم است و دائم است تا یوم دیں

○

با چنگ و دف و بربط — با سوز لبانت ایدل ساز لیست تو امشب
زیں منزل ملتا آں منزل کردہ باشی — طرفہ دمے خوار لیست تو امشب
از صید ہوا داراں فارغ شدہ اکنوں
ہشدار کہ اے صادق ما لیست تو امشب

○

ضمیمہ

تذکرۂ صادق

۱۔ از خوارق السالکین۔

شاہ صادق قلندر۔ درویش عمدہ و اصلاں زبدۂ کاملان گل گلشن آمیزی حضرت میر علی سلوک ورزیدہ بخدمت امامت خانقاہِ الیشاں سرفراز بود۔ در حفظ و قرآن خوانی مثلے نداشت۔ روزے در عین نماز صدائے آواز بگوشش رسیدہ نعرہ زدہ از بالائے خانقاہ خود را بر سر راہ انگند۔ ہماں روز ترک تعلقات نمودہ قلندر شد۔ خود را در قید بےقیدی قرار داد طرف ہندوستان تشریف فرمود۔ بعد از طے منازل بصدق دل ارادت کامل در صوبہ لاہور بیش مرشدِ ارشد۔ کونین جام کش بادۂ عرفان و درد حضرت خواجہ خورد انابت آوردہ مرید شد۔ چندے در خدمت ایشاں کسب سعادت نمودہ۔ گوے از میدان عرفان ربود۔ بعد از حصول مرادات و وصول مقامات سند سلسلۂ عالیہ نقشبندیہ حاصل کردہ قدم در سیاحت اطراف و اکناف نہاد در لباس قلندری خود را مستور ساختہ بامطلوب خویش عشق باخت لیکن ظاہراً تارک نماز و اکل بنگ و شراب بودہ۔ ازاں جہتہ تیر ملامت عالمیان را ہدف گشت۔

۲۔ تاریخ واقعات کشمیر

حافظ صادق محیث وب۔ حافظ قرآن بود۔ خدمت مسجد میر نازک قادری قدس سرہٗ داشت۔ اتفاقاً بدہلی رفتہ در صحبت بابرکت مخدوم

---

(۱) (ورق ۱۹۰) مصنف: احمد ابی البصور کشمیری۔ (۱۱۰۸ھ)

(۲) (ورق ۱۸۱) مصنف: خواجہ محمد اعظم دیدہ مری (م ۱۱۸۵-۵۹ھ)

آفاق و قدوة الاولیا حضرت خواجه عبیدالله بحضرت خواجه جواد خلف عالی شیخنا و وسیلتنا خواجه عبدالباقی قدس سرهما رسید و شرف ارادت حاصل کرد و جذبه یافت و مرخص بوطن گردید. در بے پروائی و خوش شکر بر رویش واشد و عالمے را بتصرف همرنگ خود کرد گاهے بیهوش هم مے بود. درآن وقت تقید باحکام شرعی مینمود - اما در اتباعش بلاے قیدی و حالت بے پروائی بحدے سرایت کرد که جائے اصلاح نه ماند. از واردات طبع اوست ؎

یکچند پئے زینت و زیور گشتیم ٭ در عهد شباب
یکچند پئے دانش و دفتر گشتیم ٭ کردیم حساب
چوں واقف ایں جهان ابتر گشتیم ٭ نقشے است بر آب
دست از همه شستیم و قلندر گشتیم ٭ اینک دریاب

۳- از تاریخ حسن جلد سیوم

شاه صادق قلندر — از سادات اندرابی است. عالم و فاضل و کامل بود. کلام قدیم بهفت قرائت ازبر داشت. اول در خدمت میر علی قادری صفائی باطن حاصل کرده. مدتے در خانقاه ایشان امامت می کرد. روزے در عین نماز صدائے بگوش او رسیده در رقت آمده نعرهٔ برکشید و از بالائے خانقاه بر زمین غلطید و از همان روز ترک تعلقات کرده. بدهلی رفت و در خدمت با برکت خواجه عبیدالله معروف بخواجه خورد که خلف الصدق خواجه محمد باقی بود استفادهٔ طریق نقشبندیه نمود و جذبات و تصرفات و حالات عالیات و خوارق عادات حاصل کرده بجانب کشمیر رجعت فرمود. چوں جناب خواجه هم مغلوب توحید بودند در مشارالیه نیز توحید اثر قوی کرده اکثر اوقات از راه مغلوبیت سررشتهٔ مطهره را از دست میداد و در منهیات

---

(۱) (ورق ۲۵۶) مصنفهٔ پیر غلام حسن کهویهامی (۱۳۰۵ھ)

می افتاد و تارک صوم و صلوٰۃ میشد و بعضے مردم خوش اسلوب را بجوذ گرویدہ کردہ بریش تراشی مامور می ساخت و در اینها اثر تصرف ہویدا می شد۔ ولیکن راہ مستقیم میسر اینها نبود لیکن گاہ گاہے یا فاقت آمدہ نماز ہم بالتعدیل الدکان میخواند و ترک شرب بنگ و شراب ہم میکرد و تلاوت کلام اللہ ہم بترتیب می ساخت۔ روزے شیخ محمد مراد ٹنگ از و پرسید کہ راہ راست کدام است و شاہراہ کدام است۔ گفت شاہراہ راہ محمدیست و راہ راست شریعت شیخ گفت۔ پس ایشان چرا براہ دیگر میروند گفت مغلوب میشوم و معذورم اعتقاد الحارج من نخواہید کرد۔ چنانچہ دریں روزہا روح پاک حضرت خواجہ بزرگ قدس سرہ پیدا شدہ۔ مرا فرمود کہ تاچند ایں چنیں باشی موجب آں بافاقت آمدہ ام فقط۔

بدانکہ ایں مقام منزلۃ اقدام طالبان غلو و حدتست بوحدت وجود و نفی افعال از خود کہ آنرا کبریٰ تجلی فعلی نامند۔ دریں وجہ حر بسیاری را ایں حال روئی دادہ۔ بعضے در حکم معذور بمانند و بعضے بقسر قاسر خلاصی یافتند و قلیلے بالحاد رفتہ ضعیف العقیدہ شدند مرضے باشد کہ اجمال ایں راہ بدست آوردہ راہ وحدت کوچۂ تصور فرمودہ بشاہراہ در آید و ایں ہمہ بتوجہ پیر میسر است الّا ماشاء اللہ فقط۔ والسکاری معذورون لا یعتبر الاقتداء ولا ینبغی للتعظیم برعایۃ ظاہر الشرایع۔ فقط۔

می آرند کہ روزے نان وا بچہ خوشطر از و دلخواہ بیک نگاہ مفتون ساختہ ہمراہ خود برد مادر او کہ از مریدان حافظ عبداللہ فتحکدلی بود۔ پیش او رفتہ جزع و فزع نمود۔ پس وقتیکہ قلندر از حبہ کدل باز آمدہ نزدیک فتح کدل رسید۔ حافظ عبداللہ سر دروازۂ خود استادہ ماندہ۔ بطرف قلندر توجہ فرمود قلندر ہم ساعتی در آنجا استادہ ماند۔ آنگاہ قلندر را خود گرفت و نانوا بچہ بہوش آمدہ با مادر خود درخانہ رفت۔ پس حافظ عبداللہ را کسے از یاران خود حقیقت ایں واقعہ پرسید و فرمود کہ من بجانب قلندر توجہ کردہ بودم وے بجوش آمدہ بنظر جلال در من دید کہ جان من سوختن گرفت

را، للظاہر (فی الاصل) سہو کاتب؟

فی الحال در خدمت سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم پناہ بردم و آنجناب قلندر را زجر فرمودند و گفتند چرا انتظام شریعت ما خراب مے کنی برو در حفظ نسبت خود سرگرم باش و بعد ازیں کسے را مزاحمت مرسان موجب آں قلندر راہ خود گرفتہ نالوا بچہ را تصرف برداشت فقط۔

بعد ازاں حضرت شاہ از شہر برآمدہ در موضع وترلار کنج خلوت گرفت و از اہل روزگار متنفر گشت و در ایام شعور ہرگاہ کسے از اہل فضل و کمال پیش او میرفت آنوقت بنگ و چرس استعمال میکرد و اگر کسے از اہل ایں طائفہ بیش او میرسید آنذم قرآن میخواند۔

می آرند کہ زنے عقیمہ شیر و برنج پختہ کردہ ہدیۂ الیشان آورد و بابت اولاد التماس نمود۔ حضرت شاہ بوے دو سیب بخشیدند و بتوجہ الیشاں در عرصۂ دو سال او را دو پسر پیدا شدند۔ ہمچنیں حالات و کرامات ایشاں از حد افزونست طبع موزوں داشت ابیات تصوفانہ میگفت دیوان اشعارش مملو از سوز و گداز و ایں رعبایات نتیجۂ طبع وقاد اوست۔

رباعی۔

یکچند سوارہ سیر دشتے کردیم ۔۔ یکچند پیادہ پشت بشتے کردیم
دیدیم کہ ایں کوچہ ندارد پایاں ۔۔ گشتے کردیم و باز گشتے کردیم

○

ہر کہ آمد گل ز باغ زندگانی چید و رفت ۔۔ آورد بر ہستی ملک جہاں خندید و رفت
از ازل صادق بہ دنیا میل آمیزش نداشت ۔۔ چند روزے آمد و یاراں خود را دید و رفت

مستزاد۔

یکچند پے زینت و زیور گشتیم ۔۔۔ در عہد شباب
یکچند پے دانش و دفتر گشتیم ۔۔۔ کردیم حساب
چوں واقف ایں جہاں ابتر گشتیم ۔۔۔ نقشے است بر آب
دست از ہمہ شستیم و قلندر گشتیم ۔۔۔ اینک دریاب

آخر عمر در مغلوبیت وفات یافت روز وفات ایشان سلخ ماہ ذیقعدہ سنہ ۱۱
مسطور است و مرقد ایشان در موضع قصبۂ لار بالائے بلندی مشہورہ

Lar

muthallas[2], *ghazal*[3], *mathnavī*[4] and even *mustezād*[5] betrays no mediocrity.

The earliest mention of **Shāh Sādiq**, that has come down to us is that by **Ahmad Ibn-ul-Basur Kashmiri** in his *Khawāriq-us-sālikain*[6] (1108 A.H.), only eight years after the poet's death (in 1100 A.H.) as given by **Hassan** in his *Tārīkh-e-Hassan*[7] (Vol III).

Shāh Sādiq should not be confused with **Sādiquā-e-Qalandar**, the author of *Dīwān-e-Qalander* which, on close scrutiny, has turned out to be an altogether different work. The pen - name of **Shāh Sādiq** was **Sādiq** and not **Qalandar**, by which name he probably came to be known after becoming a mystic. That is why **Khwaja Azam Diddamari** in his *Tārikh*[8] calls him **Hāfiz Sādiq Majzoob;** and that surely is the evidence of his own verse[9]:

دست از همه شستیم و قلندر گشتیم   اینک دریاب

So, over to his *Kalām*.

—*P. N. Pushp*

2. Op P13; 3. Op P 15; 4. Op P 17:
5. Op P 20; 6. Folio 190 (& App. P[illegible], I); 7. Folio 256 (& App. P 20, III); 8. Folio 181 (& App[illegible] 19, II.); 9. App. Pp 20 & 22).

KALĀM-e-SĀDIQ

PREFATORY :

The text of the *Kalām-e-Sādiq* is based on a single MS (belonging to our Research Library) in the *Khat -e Shikast* (: an extremely cursive hand). A few folios have been marginally eaten away by worms and that made the reading of the text an extremely difficult endeavour. Happily for us, while the *kitabat* sheets were being scrutinized a MS of the Dīwan-e-Sādiq (belonging to Sri Qaisar Qalandar of Srinagar) came to our notice; and even at such a late stage we could ascertain the authenticity of our departmental MS. We are grateful to Sri Qalandar for having permitted us a few hurried peeps into his proud possession, and we hope to be afforded a more leisurely chance of studying the *Dīwan-e-Sādiq.*

Anyway, even as it stands, the *Kalām-e-Sādiq* speaks highly of **Shāh Ṣādiq Qalandar's** command over his medium, in spite of the traces of decadence which were characteristic of the period (:mid of the XVII cent.) to which he belonged. His handling of the main *genre* of Persian versification such as *tarjī-band*[1]

1, Cf. Text, Pp 1 x 10.

CONTENTS

KALAM-E-SADIQ

KASHMIR SERIES OF TEXTS & STUDIES
No : 84

Published by
Research & Publication Deptt
J & K Govt, SRINAGAR (Kashmir)

First Edition : 1960
Price : 50 nP.

Printed at
The Kranti Press, JAMMU

KALAM-E-SADIQ

SELECTED POEMS
OF
Shāh Sādiq Qalandar

Edited by
P. N. PUSHP

Research & Publication Deptt
J. & K. GOVERNMENT
SRINAGAR (Kashmir)